

התנ"ך המבואר דברים

עם פירוש
הרב עדין אבן-ישראל (שטיינזלץ)

שפע
למד את עמי

הוצאת קורן ירושלים

תוכן העניינים

הקדמה קצרה למהדורת 'התנ"ך המבואר'	11
טיבו של החיבור	13
מבוא לחומש דברים	19
ראשיתו של נאום משה אל ישראל	23
המשך הנאום: ההתמודדויות עם יושבי עבר הירדן המזרחי	41
משה והארץ	57
אזהרות כלליות	59
הבדלת ערי מקלט	71
פתיחת נאום המצוות	71
מעמד הר סיני	73
אזהרה וייעוד כלליים	81
פרשת שמע	83
ציוויים ואזהרות הקשורים לזכירת חסדי ה' ולנאמנות לו	85
שבירת הלוחות הראשונים והשתלשלויותיה	103
המצוות ואהבת ה'	113
הברכה והקללה	125
מצוות הקשורות ברובן בישיבת ישראל בארצם	127
מצוות הקשורות למקדש ולעבודת אלילים בארץ	
מסיתים לעבודה זרה	
איסורים הקשורים לקדושת ישראל	
מעשרות	
שמיטת כספים	
שחרור עבדים	
בכור בהמה	
שלוש רגלים	
הושבת שופטים ומשפט צדק	175
איסור נטיעת אשרה והקמת מצבה	
האיסור להקריב קרבן בעל מום	
דין עובד עבודה זרה	
בית הדין המרכזי	
המלך	

הכהנים והלויים
 איסורי כישוף ומעמד הנביא
 ערי מקלט
 איסור הסגת גבול
 מצוות הקשורות לעדים
 דינים הקשורים למלחמה
 עגלה ערופה
 אשת יפת תואר
 בן האהובה ובן השנואה
 בן סורר ומורה
 דין התלוי
 השבת אבדה
 עזרה לבהמת הזולת
 הבחנה בין בגדי הגבר ובגדי האשה
 שילוח הקן
 בניית מעקה
 כלאיים ושעטנז
 ציצית
 דינים הקשורים לאישות ולנישואין
 דינים הקשורים לקדושת המחנה
 איסור הסגרת עבד
 איסורים הקשורים לזנות
 איסור ריבית
 נדר
 אכילה מן הכרם ומן השדה
 איסור השבת גרושה לבעלה הראשון לאחר נישואיה לגבר אחר
 איסור יציאה לצבא בשנת הנישואין הראשונה
 משכונות אסורים
 גנבת אדם
 צרעת
 מצוות הקשורות למשכונות
 שכרו של עני
 ענישה אישית
 מצוות הקשורות לחסרי ישע
 מלקות
 איסור חסימת שור בעבודתו
 דיני ייבום
 אשה המחזיקה במבושי גבר
 משקלות וצדק
 זכירת עמלק ומחייתו

שתי מצוות הקשורות למתנות היבול ולדיבור	257
מעמד הברכה והקללה	265
הברכות והקללות בערבות מואב	273
מעמד הברית בערבות מואב	289
התשובה	299
הבחירה במצוות	301
ציוויים אחרונים לקראת פרדת משה	305
שירת 'האזינו' ודברי הסיכום שבעקבותיה	315
הציווי האחרון למשה על דבר מותו	337
ברכת משה לשבטי ישראל קודם מותו	339
מות משה	353
הפטרת דברים	360
הפטרת ואתחנן	370
הפטרת עקב	378
הפטרת ראה	386
הפטרת שפטים	390
הפטרת כי תצא	396
הפטרת כי תבוא	400
הפטרת נצבים	408
הפטרה לשבת שובה	416
הפטרת האזינו	424
הפטרת וזאת הברכה	438
הפטרת שבת ערב ראש חדש	444
הפטרת שבת ראש חדש	450
מקורות והערות	459

מבוא לחומש דברים

ספר דברים נקרא בפי חכמים וגם בשפות אחרות 'משנה תורה', שכן בעיקרו הוא חזרה על מצוות התורה הכתובות בספרים אחרים. מסגרת הזמן שבה נתון הספר הזה קצרה ביותר – שבועות אחדים בלבד בסוף ימיו של משה. רובו הגדול של הספר הוא נאום הפְּדָה שנושא משה רבנו בפני כל ישראל. נאום כזה, ובו דברים סדורים ומוֹבְּנִים שיש בהם סיכום, שינון וגם חידוש של גופי תורה, לא סביר שייאמר ביום אחד ואף לא בימים ספורים.

את ספר דברים מייחד אופן כתיבתו. שאר החומשים כתובים כסיפור דברים, שבו מופיעים הן דברי אלוקים והן דבריהן של דמויות שונות, ובהן משה רבנו, בגוף שלישי. לא רק במצוות ובחובות מדובר ממרחק אלא גם במעשים ובדיבורים של ה' ושל בני האדם. לעומת זאת, הדובר בספר דברים הוא משה רבנו עצמו, ואת דבריו הוא משמיע בגוף ראשון. אכן, בספר דברים אין מופיעה הפתיחה השכיחה בחומשים הקודמים: וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לְאמֹר, שכן משה הוא המדבר.

בספר דברים שלושה נאומים עיקריים: בנאומו הראשון (א,א – ד,מט) מוכיח משה את העם תוך שהוא סוקר מאורעות מצאתם ממצרים עד לרגע ההווה שבו משה מדבר; נאומו השני (ה,א – כז,ח) עוסק במצוות; כל אחד מן הנאומים הללו נחתם בנספח; ונאומו השלישי (כז,ט – לא,יג) עוסק בברית. בסופו מתוארת פְּדָת משה מן העם והיא כוללת שני נספחים שיריים: 'האזינו' הכתובה בסגנון השירה הנבואית, וברכתו של משה לישראל.¹ חתימת הספר מתארת את מותו וקבורתו של משה ואת פעלו הגדול. שם הדיבור על משה הוא בגוף שלישי.

בסיפור המאורעות משה חוזר על דברים שסופרו בספרים האחרים. בין שומעיו היו שזכרו את יציאת מצרים – צעירים שיצאו ממצרים, שכפי

1. רד"צ הופמן ובאופן דומה באדרת אליהו.

דברים

הנראה מספרם היה קטן; זקנים מופלגים שטרם מתו ולא נכללו בגזרת המיתה במדבר בעקבות חטא המרגלים; בני לוי, שלא חטאו באותו חטא; או נשים – שהרי הגזרה חלה על יוצאי הצבא בלבד. רוב נמעניו של משה בספר דברים לא היו עדים כלל למתן תורה ולהתרחשויות שאירעו בשנה הראשונה לצאת ישראל ממצרים, ואם היו עדים לכך – היו אז צעירים. היו, מן הסתם, ששמעו עליהם מפי הוריהם, ואחרים אולי התוודעו אליהם כאן לראשונה. על כל פנים, משה אינו מסתפק בחזרה על העובדות ובדיווחים על שיחותיו עם ה', אלא מוסיף על המאורעות ועל הדיבורים לקח ואף ממד אישי – הוא מספר על מחשבותיו ותחושות לבו, תגובותיו למאורעות שונים ופעולותיו, ומשלים במוסר ותוכחה. למרות מיעוטם היחסי של העדים למאורעות הראשונים, משה מדגיש את נוכחותם בקרב שומעיו, שכן עדים ישירים אלו יכולים לאמת את אירועי העבר הכבירים.²

חכמים השוו בין דברי משה בספר לבין כתובים מקבילים במקומות אחרים בתורה, ומצביעים על הבדלים בסגנון או בפרטי התוכן. אין פרשה שאין בה חידוש, קטן או גדול, לעומת מקבילתה בספרים הקודמים. כל הדברים שבספר הזה – לא רק כשמשה מסר את דברי ה' אלא גם כשדיבר על עצמו – "שכינה מדברת מגרונו של משה"³. לכן מעמדו של ספר 'משנה תורה', קדושתו וסמכותו אינם נופלים ממעמדם, קדושתם וסמכותם של שאר ספרי התורה. אכן במקומות אחדים בספר דברים (כגון יא, טו) משה מתחיל לדבר בקולו שלו, כמשה האיש, ובהמשך כמו גולש לדבר את דברי ה'.

באופן כללי הספר עוסק בכל סוגי המצוות שבתורה, אם כי פחות מודגשים בו פרטי דיני הקורבנות ודיני טומאה וטהרה. בתלמוד מובא שהכול מסכימים שיש לתמוד מן הסמוכים שבספר⁴; לאמור: לבחון את הקשר הפנימי שבין מצוות המופיעות בו בשכנות. לעתים נובעת מקשר כזה גם מסקנה מעשית. עם זאת, למרות החטיבות הגדולות המכילות נושא גדול על כל פרטיו, מפרשי התורה לא הצליחו להסביר בשלמות את מכלול סדר המצוות שבו, והדברים צריכים עדיין עיון ולימוד.

הדרך שבה מופיעות מצוות רבות בספר הזה מאופיינת בהיבט נוסף: משה מכין את ישראל לקראת העתיד. הוא מורה להם כיצד יחיו במצבם

2. ראו למשל להלן יא, ב-ז.

3. על פי זוהר פינחס רלב ע"א וראו גם ילקוט הראובני.

4. ראו יבמות ד ע"א.

דברים

החדש. בין שאלו מצוות שהופיעו כבר ובין שאלו מצוות חדשות, מודגשת זיקתן לתנאי החיים של עם היושב בארצו, שעליו לבנות את מוסדותיו הציבוריים והמדיניים.

בדברי השירה והברכה שבסוף הספר נפרד משה מישראל. אין הוא משאיר לצאן מרעיתו רק את מכלול המצוות, אלא גם דברים שימשו להם זיכרון לדורות הבאים, ובכללם דברי ברכתו, הנבדלים מברכת יעקב בפרטיהם ובהדגשותיהם, אבל דומים לה בהיותם מעין ברכה של אב לילדיו.

ספר דברים מסתיים בהסתלקותו של משה רבנו, שהוא הדמות החשובה ביותר בכל ההיסטוריה היהודית, ובתחילתו של עידן בתולדות העם, שבו יחיה על אדמתו כשהוא מלווה בתורת משה ומצויד בברכה ובייעודים שהנחיל לו המנהיג הגדול.

מכיוון שהספר הוא נאום פרדתו של משה מן העם, שבו הוא מבקש לטעת בלב עמו ערכים, מצוות, אזהרות וציוויים, רבות בו החזרות. הרטוריקה שלו מאופיינת גם בכך שלא תמיד אפשר בקלות לקטעו לפסקאות תוכן מובחנות. הקיטוע שנעשה כאן והכתרות שניתנו לקטעים, אינם אלא בגדר הצעת הבניה אפשרית לשם הקלה על הקורא.

דברים א אלה הדברים אשר דבר משה אל-כל-ישראל א
 בעבר הירדן במדבר בערבה מול סוף בין-
 פארן ובין-תפל ולבן וחיצרת ודי זהב: אחד עשר ב
 יום מחרב דרך הר-שעיר עד קדש ברנע: ויהי ג

על המן שהיא לבן, שאמר: ונפשו קצה בלחם הקלקל" (במדבר כח, ה) ועל מה שעשו במדבר פרחן על ידי המרגלים: וחיצרת. במחלקתו של קרח. דבר חיה, אמר להם: היה לכם ללמד ממה שעשיתי למרים בחצרות בשביל לשון הרע, ואתם נדבדתם במקום: ודי זהב. הוכיחן על העגל שעשו בשביל רב זהב שהיה להם, שנאמר: "וכסף הדפיתני לה וזהב עשו לבעל" (השע ב, ו)

ב אחד עשר יום מחרב. אמר להם משה: ראו מה שגרמתם, אין לכם דרך הקצה מחורב לקדש ברנע פדרך הר שעיר, ואף היא מהלך אחד עשר יום ואתם הלכתם חזרה בשלשה ימים, שהרי בעשירים באיר נסעו מחורב, שנאמר: "ויהי בשנה השנייה בחודש השני בעשירים בחודש" וגו' (במדבר י, יח) ובעשירים ותשעה בסיון שלחו את המרגלים מקדש ברנע, צא מהם שלשים יום שעשו בקצרות התאוה שחבלו בפשח חדש ימים, ושבעה ימים שעשו בחצרות להסגר של מרים, נמצא בשלשה ימים הלכו כל חוצן

א אלה הדברים. לפי שהן דברי תוכחות, ומנה פאן כל המקומות שהכניסו לפני המקום בהן, לפיכך סתם את הדברים והזכירם ברמז, מפני פבוקן של ישראל: אל כל ישראל. חלו הוכיח מקצתן, היו חלו שבשוק חומרים: אתם הייתם שומעים מן עמכם ולא השיבותם דבר, מכך וכך, חלו היינו גם היינו משיבין חזתי, לכך פנסם פלם ואמר להם: הרי פלכם פאן, כל מי שיגש לו תשובה ושיב: במדבר. לא פמדבר היו חלף בערבות מואב, ומנה: "במדבר"? חלף בשביל מה שהכניסוהו פמדבר, שאמר: "מי יתן מותנו" וגו' (שמות טו, ג); בערבה. בשביל הערבה, שחטאו בפעול פעור בשטים בערבות מואב: מול סוף. על מה שהמרו פים סוף, פבוחס לים סוף, שאמר: "המפלי אין קברים פמגרים" (שמות יד, יח) וכן פנסעם מתוך הים, שנאמר: "וימרו על ים פים סוף" (תהלים קו, ז), פדחיתא פערקין (דף טו ע"א): בין פארן ובין תפל ולבן. חמר רפי יחנן: חזרנו על כל המקרח ולא מענו מקום ששמו תפל ולבן, חלף הוכיחן על הדברים שתפלו

רש"י

העולם

תפל, על פי דמיון השם, עם העיירה א-טפילה בירדן, המצויה כ-25 ק"מ מדרום-מזרח לים המלח.
 חצרת מיקומה תלוי בזיהויו של הר סיני. הקובעים אותו בג'בל מוסא שבדרום חצי-האי סיני, מזהים את חצרות עם עין חודרה, בדרך מג'בל מוסא לאילת (עציון גבר). אחרים מזהים אותה עם יישוב הסמוך לג'בל הילאל בצפון מרכז סיני.

פארן א. חצי-האי סיני הכולל מספר מדבריות: מדבר ציון, מדבר סיני, מדבר אתם ומדבר שור; ב. שם מקום מוגדר (בראשית יד, מלכים א' יא, יח), שייתכן שהוא רכס ההרים שממערב לערבה מול הר שעיר (ראו דברים לג, ב) או בדרום סיני. יש לציין שבדרום-מערב חצי-האי סיני יש נחל מרכזי ששמו דומה - ואדי פיראן.
 תפל ולבן מקומן אינו ידוע. היו שזיהו את

ראשיתו של נאום משה אל ישראל

פרק א פס' א - פרק ב פס' ב

לאחר ציון זמן נאומו הגדול של משה והמקומות שבהם ושעליהם הוא מדבר, משה מסביר שהמסע שאמור היה להסתיים תוך ימים ספורים התארך בשל פחדם של ישראל להיכנס אל הארץ. בסופו של דבר נגזר על ישראל לנדוד במדבר עד מותו של דור יוצאי מצרים, ומי שניסו להעפיל להר קודם שהותר להם - הוכו. בסקירה זו מציין משה גם את האצלת האחריית השיפוטית על השופטים והשוטרים, תהליך שלווה באזהרה שישפטו את אחיהם בצדק.

פרק א א אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר | ביאור
הירדן - במדבר המשתרע בעבר הירדן המזרחי, בערבה, התחום שבין ים המלח לבין מפרץ אילת מול, כנגד ים סוף. בין פארן ובין תפל ולבן וחרצות ודי זהב. השמות הללו מציינים מקומות שבהם דיבר משה¹, וכן הם רומזים לאירועים שעליהם דיבר². אחד עשר יום מחרב, מהר סיני דרך הר שעיר עד קדש ברנע. ההליכה במסלול

המקומות שבהם דיבר משה

מזו, שהוא המרחק המירבי שאותו יכולה | העולם
קבוצה גדולה לעבור ביום.

די זהב יש המזהים אותה עם א-דהב, נמל |
בחוף הדרומי-מזרחי של סיני.

דרך הר שעיר יש הטוענים שהר שעיר הוא ג'בל שעירה או הר חרף, הסמוכים לדרך שהובילה מצפון סיני לכיוון עציון גבר.

אחד עשר יום מחרב נוסעים בשיירות גמלים העידו כי עשו את הדרך מג'בל מוסא - שיש הרואים בו את הר סיני - לקדש ברנע במשך עשרה או אחד-עשר יום (רובינזון, 1934). לדעת הטוענים לזיהוי הר סיני עם הר כרכום, יש בינו ובין קדש ברנע עשר בארות במרחק של 10-15 ק"מ זו

בְּאַרְבַּעִים שָׁנָה בַּעֲשֵׂתֵי-עֶשֶׂר חֹדֶשׁ בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ
 דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל־אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֹתוֹ
 אֵלֵיהֶם: ^ד אַחֲרֵי הִכְתּוּ אֶת סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר
 יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבוֹן וְאֵת עֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן אֲשֶׁר-יוֹשֵׁב
 בַּעֲשֵׂתֵרֶת בְּאֲדָרְעִי: ^ה בְּעֶבֶר הַיַּרְדֵּן בְּאֶרֶץ מוֹאָב
 הוֹאִיל מֹשֶׁה בָּאֵר אֶת-הַתּוֹרָה הַזֹּאת לֵאמֹר: יְהוָה ^ו
 אֱלֹהֵינוּ דִּבֶּר אֵלֵינוּ בְּחֵרֵב לֵאמֹר רַב-לָכֶם שָׁבֶת

פו פח להכניסנו לארץ. לפיכך המיתנו עד שהפיל סיחון ועוג לפנינו והושיט את ידו, ויחזר כן הוכיחו: סיחון... אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבוֹן. חלו לא היה סיחון קשה והיה שריו בחשבון, היה קשה, שהמדינה קשה. וחלו היתה עיר חזקת וסיחון שריו בתוכה, היה קשה, שהמלך קשה. על חזת פמה וכמה שהמלך קשה והמדינה קשה: אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בַּעֲשֵׂתֵרֶת. המלך קשה והמדינה קשה: עֲשֵׂתֵרֶת. הוא לשון עקרון וקשי, כמו: "עֲשֵׂתֵרֶת קָרְעִים" (בראשית יד, ה) וְעֲשֵׂתֵרֶת־זֶה הוא עֲשֵׂתֵרֶת קָרְעִים שְׁהוּוּ שֵׁם רַפְּאִים שֶׁהָיָה אֲמֶרֶפֶל שְׁנַאֲמֶר: "וַיִּכּוּ אֶת רַפְּאִים בְּעֲשֵׂתֵרֶת קָרְעִים" (סג, ו) ועוג נְמַלֵּט מֵהֶם, וְהוּא שְׁנַאֲמֶר: "וַיִּבֹד הַפְּלִיט" (סג פסוק ג) וְאִזְמֶר: "כִּי רַק עֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן נִשְׂחָר מִיַּתֵּר הַרְפָּאִים" (להלן ג, יח): בְּאֲדָרְעִי שֵׁם הַמְּלָכּוֹת:

הו הוֹאִיל הַתְּחִיל, כְּמוֹ: "הִנֵּה נָח הוֹחֵלֶתִי" (בראשית יח, ט): בָּאֵר אֶת הַתּוֹרָה. בְּשִׁבְעִים לָשׁוֹן פִּרְשָׁה לָהֶם:

וה רַב לָכֶם שָׁבֶת. פִּשְׁטוֹן. וַיֵּשׁ מִדְּלֶשׁ אֲחֵיהֶ: הַדְּבָר גְּדֻלָּה לָכֶם וְשָׂכַר עַל יְסִיבְתְּכֶם בְּהָר

רשי"י | הַדָּרָךְ, וְכַל כֵּן הֵימָּה הַשְׂכִּינָה מִתְּלַבֵּטֵת בְּשִׁבְלֵכֶם לְמַהֵר בַּיַּחְתְּכֶם לְאֶרֶץ דָּרָךְ הַר שְׁעִיר, וּבְשִׁבִיל שְׁקִלְקֵלְתֶם הַסֵּב אֶתְכֶם סְבִיבוֹת הַר שְׁעִיר חֲרָפְעִים שָׁנָה:

ג וַיְהִי בְּאַרְבַּעִים שָׁנָה בַּעֲשֵׂתֵי עֶשֶׂר חֹדֶשׁ בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ. מִלְּמַד שֶׁלֹּא הוֹכִיחוּן אֶלֶף סְמוּךְ לְמִיָּתָהּ. מִמֵּי לְמַד? מִיַּעֲקֹב, שֶׁלֹּא הוֹכִיחַ אֶת בְּנָיו אֶלֶף סְמוּךְ לְמִיָּתָהּ. אָמַר: רְחוּבֵן בְּנִי, הֵי אֲזַמֵּר לְךָ מִפְּנֵי מָה לֹא הוֹכַחְתָּךְ כָּל הַשָּׁנָה הַלְלוּ, כְּדֵי שֶׁלֹּא תִנְיַחַנִּי וְתִלְךְ וְתִדְבַק בְּעֵשָׂו אֲחִי וּמִפְּנֵי חֲרָפְעָה דְבָרִים אִין מוֹכִיחִין אֶת הָאָדָם אֶלֶף סְמוּךְ לְמִיָּתָהּ: כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיֶה מוֹכִיחוֹ וְחוּזוֹ וּמוֹכִיחוֹ, וְשֶׁלֹּא יִהְיֶה חֶבְרוֹ רוֹחִיו וּמִתְפַּיֵּשׁ מִמֶּנּוּ וְכוּ', כְּדִאֲתִירָא בְּסַפְרֵי (ג), וְכֵן יְהוֹשֻׁעַ לֹא הוֹכִיחַ אֶת יִשְׂרָאֵל אֶלֶף סְמוּךְ לְמִיָּתָהּ, וְכֵן שְׁמוּאֵל שְׁנַאֲמֶר: "הֲנֵנִי עֹנֵי בִי" (שְׁמוּאֵל א' יב, א), וְכֵן דוֹד אֶת שְׁלֹמֹה בְּנֹו:

ד אַחֲרֵי הִכְתּוּ. אָמַר מֹשֶׁה: חֵם אֲנִי מוֹכִיחִים קָדָם שִׁיבְנֵנוּ לְקַצֹּת הָאָרֶץ, יִאֲמָרוּ: מָה לָּזֶה עֹלֵינוּ, מָה הֵיטִיב לָנוּ, אִין בָּא אֶלֶף לְתַנְתֵּר וּלְמַעַל עֲלֵה, שְׁאִין

באחד בשבט, כל הספר כולו נאמר במעט יותר מחודש ימים.

הרחבות | 'בעשתי עשר חודש באחד לחודש' לפי המסורת, משה נפטר בשבעה באדר. (ראו קדושין לח ע"א). כיוון שהתחיל את נאומו

זה מהר סיני לקדש ברנע שבגבול הדרומי של ארץ כנען³ אורכת | ביאור
 אחד-עשר יום, אבל ישראל נזקקו לשנים רבות מאז הגיעו לקדש
 ברנע ועד כניסתם לארץ. **וַיְהִי בְּאַרְבָּעִים שָׁנָה בְּעֶשְׂרֵי עָשָׂר חֹדֶשׁ,**
 בחודש האחד-עשר, הוא שייקרא מאוחר יותר שבט, **בְּאַחַד לַחֹדֶשׁ,**
דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כָּל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶתוֹ אֱלֹהִים. ^ד אַחֲרֵי הַכְּתוּ
אֶת סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבּוֹן וְאֶת עֹג מֶלֶךְ הַבְּשָׁן אֲשֶׁר
יוֹשֵׁב בְּעֵשְׂתָרֹת, בַּמִּלְחָמָה שֶׁבְּאֲדָרְעִי.⁴ אף על פי שמשה לא הכניס
 את ישראל לארץ, הוא הכין את הדרך לפניהם, וניצח שני מלכים
 גדולים. יש בהזכרה זו כדי לבסס את תחושת הביטחון של ישראל
 לקראת הצעד הבא. הם יתכוננו לכניסה לארץ לאור הזיכרון החיובי
 ומתוך התקווה שזיכרון זה יפיח בהם. **ה בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בְּאַרְץ מוֹאָב**
הוֹאִיל, הַתַּחֲלִיל,⁵ או: רצה⁶ מֹשֶׁה בָּאֵר אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת לְאֹמֹר:

ו ה' אֱלֹהֵינוּ דָּבַר אֵלֵינוּ כַּאֲשֶׁר הֵינּוּ בְּחָרֵב לְאֹמֹר: רַב, דִּי לְכֶם לְשִׁבְתָּ <

בעשתרה - אולי קיצור של בית עשתרות | העולם
 (יהושע כא,כז). העיר שלטה על הדרך
 הראשית בבשן. היא הייתה עיר הבירה
 של מחוז קרניים, ובה ישב עוג. מזוהה עם
 תל-עשתרה שבסוריה.

אֲדָרְעִי דרעא, עיר מחוז וצומת דרכים
 חשוב בדרום הבשן בדרום סוריה. נמצאו
 בה ממצאים החל מן האלף השלישי
 לפנה"ס, והיא נזכרת בתעודות מצריות
 קדומות. אדרעי נכללה בנחלת חצי שבט
 המנשה, ועל פי עדויות היסטוריות ישבו
 בה יהודים בימי בית שני, בתקופת המשנה
 והתלמוד ובימי הביניים.

חֶשְׁבּוֹן עיר חשובה הממוקמת על גבול
 נחלות שבטי גד וראובן (יהושע יג,ז).
 מקובל לזהותה עם חורבת חסבאן
 היושבת על דרך המלך על הרכס הנישא
 מעל מישור מידבא, כ-20 ק"מ מדרום-
 מערב לרבת עמון. על פי יוספוס פלביוס,
 חשבון עברה תחת כמה ידיים במלחמות
 שונות, והייתה נתונה תחת שלטון ישראל
 בתקופת החשמונאים. משיר השירים (ז,ה)
 עולה שהעיר הייתה מוכרת בישראל. (ראו
 עוד רמב"ן במדבר לב,לח).

עֵשְׂתָרֹת (עשתרות קרנים) עיר בנחלת מנשה
 בבשן שניתנה ללוויים, המכונה במקרא גם

בְּהָר־הַזֶּה׃ פָּנּוּ וּסְעוּ לָכֶם וּבֵאוּ הַר הָאֱמֹרִי וְאֶל־כָּל־
 שְׁכֵנֵי בְעֶרְבָה בְּהָר וּבִשְׂפֵלָה וּבִנְגֹב וּבַחֹף הַיָּם אֲרֵץ
 הַפְּנִיעַנִי וְהַלְבַּנוֹן עַד־הַנְּהַר הַגָּדֹל נְהַר־פָּרָת׃ וְרָאָה
 נִתְתִּי לִפְנֵיכֶם אֶת־הָאָרֶץ בָּאוּ וּרְשׁוּ אֶת־הָאָרֶץ
 אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לְאַבְרָהָם לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק
 וּלְיַעֲקֹב לָתֵת לָהֶם וּלְזָרְעָם אַחֲרֵיהֶם׃ וְאָמַר אֵלֶיכֶם
 בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר לֹא־אוּכַל לְבַדִּי שְׂאֵת אֶתְכֶם׃
 יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הִרְבֵּה אֶתְכֶם וְהִנֵּכֶם הַיּוֹם כְּכּוֹכְבֵי
 הַשָּׁמַיִם לְרֹב׃ יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתְכֶם יֹסֵף עֲלֵיכֶם כְּכֶסֶם

שני

לא אוכל לבדי וגו'. חפֿשֿר שלח היה מִשֶּׁה יכול לדון את ישראל? חֶסֶם שהוֹנֵחֶם מִמַּנְעִים, וְקָדַע לָהֶם חֶסֶם הַיָּם, וְהוֹרִיד חֶסֶם הַמָּוֶן, וְהִצִּיז חֶסֶם הַשָּׁלוֹ, לֹא הָיָה יָכוֹל לְדוֹנֵם? חֶסֶם כֶּךָ חֶסֶם לָהֶם: "ה' חֲלֵהֶם הַדְּבָר חֲתֻכֶם" (להלן פסוק י) - הַגָּדִיל וְהָרִים חֲתֻכֶם עַל דְּוֵיכֶם, נָטַל חֶסֶם הַעֲנָשׁ מִכֶּסֶם וַעֲתָנָו עַל הַדְּוֵיכֶם וְכֵן חֶסֶם שְׁלֵמָה: "כִּי מִי יוּכַל לִשְׁפֹט חֶסֶם עֲמֹךְ הַפְּדָה הַזֶּה" (מלכים ח' א' ט) חֶסֶם מִי שְׁכָנֹב בּוֹ: "וַיַּחֲכֶם מִכֶּסֶם הָחֶסֶם" (ס' ה' יח) חוֹמֶר: "מִי יוּכַל לִשְׁפֹט? חֶסֶם כֶּךָ חֶסֶם שְׁלֵמָה: חוֹן דְּוֵי חֶסֶם זֶה דְּוֵי שְׁחָר חֶסֶם הַחֶסֶם, שְׁחָס קֵן וְהוֹרַג וּמִפְּהָ וְחוֹנֵק וּמִטְהָ חֶסֶם דְּוֵי וְגוֹל חוֹן בְּכָךְ כְּלוֹם, חֶסֶם חֶסֶם חֶסֶם מִנְּוֹן שְׁלֵחַ דְּוֵי, נְכֻשׁוֹת חֶסֶם נִתְּבַע, שְׁנִימֶר: "וְקָדַע חֶסֶם קִבְעֵיהֶם נְכֻשׁ" (משל כ' ט).

היה, עשיתם מִשְׁכָּן מְנוּדָה וְכֹלִים, קִבְלֶתֶם תוֹרָה, מִנְּוֹתֶם לָכֶם סְנֵהֲדִין שְׁרֵי חֶסֶם וְשְׁרֵי מַחֲוֹת:

זו פָּנּוּ וּסְעוּ לָכֶם. זו דָּךְ עַד וְחֶסֶם: וּבֵאוּ הַר הָאֱמֹרִי. כְּמִשְׁמֵעוּ: וְאֶל כָּל שְׁכֵנֵי עֲמֹן וּמִזְבֵּחַ וְהַר שְׁעִיר: בְּעֶרְבָה. זֶה מִשְׁוֹר שֶׁל יַעֲר: בְּהָר. זֶה הַר הַמֶּלֶךְ: וּבִשְׂפֵלָה. זו שְׂפֵלַת דְּרוֹם: וּבִנְגֹב וּבַחֹף הַיָּם. חֶסֶם לְוֹן וְעֵז וְקֶסֶר וְכוּ, כְּדִחִיתִחַ בְּסִפְרֵי (ז): עַד הַנְּהַר הַגָּדֹל. מִפְּנֵי שְׁכָנֹב עִם חֶסֶם וְשְׁחָל קוֹרָה: גּוֹל. מִשְׁלֵחַ דְּוֵי חוֹמֶר: עַבְד מֶלֶךְ מֶלֶךְ, הַדְּבָר לִשְׁחָר וְשְׁחָחוּ: כֶּךָ, קֶרֶב לְגַבִּי דְּהֵינֵחַ וְחֶסֶם:

ח רָאָה נִתְתִּי. בְּעֵינֵיכֶם חֶסֶם רֹחִים, חֶסֶם חוֹמֶר לָכֶם מִחֶסֶם וּמִשְׁמֵעָה: בָּאוּ וּרְשׁוּ. חוֹן מְעַרְעַר בְּכָךְ וְחֵינֵכֶם גְּרִיכִים לְמִלְחָמָה, חֶסֶם לֹא שְׁלַחוּ מִרְגָּלִים לֹא הָיוּ גְרִיכִים לְכָלִי זֶן: לְאַבְרָהָם. לְמָה הַזְכִּיר שׁוֹב "לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְעֵקֶב"? חֶסֶם חֶסֶם כְּדֵי לְעַנְמוּ, יִצְחָק כְּדֵי לְעַנְמוּ, יַעֲקֹב כְּדֵי לְעַנְמוּ:

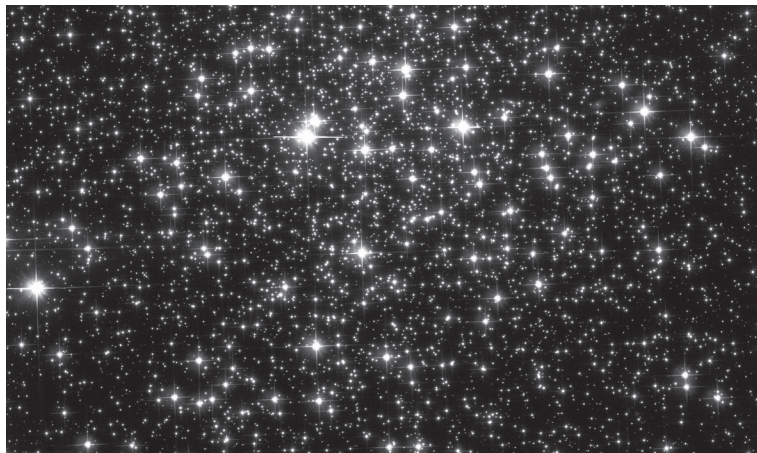
ט וְאָמַר אֵלֶיכֶם בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר. מִהוּ 'לְחֶסֶם? חֶסֶם לָהֶם מִשֶּׁה: לֹא מִעַנְמֵי חֶסֶם חוֹמֶר לָכֶם חֶסֶם מִפִּי הַקְּדוֹשׁ דְּרוֹן הוּא:

י וְהִנֵּכֶם הַיּוֹם כְּכּוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם. וְכִי כְּכּוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם הָיוּ חֶסֶם הַיּוֹם? וְהִלָּח לֹא הָיוּ חֶסֶם שְׁשִׁים כְּפוֹר, מִהוּ "וְהִנֵּכֶם הַיּוֹם"? הִנֵּכֶם מִשְׁוֹלִים כִּיּוֹם, קִיּוֹם לְעוֹלָם כְּחֶסֶם וְכְּכּוֹכְבֵי: יא יֹסֵף עֲלֵיכֶם כְּכֶסֶם אֶלְךָ פְּעֻמִּים. מִהוּ שׁוֹב "וַיַּבְדֵּךְ חֶסֶם כְּחֶסֶם דְּכָךְ לָכֶם?"

בְּהָר הַזֶּה, שִׁבוּ קִיבַלְתֶּם אֶת הַתּוֹרָה. ^ז פָּנּוּ מִחוּרְבַּ וּסְעוּ לָכֶם וּבֵאוּ אֶל הַר הָאֵמּוּרִי וְאֶל כָּל שְׁכֵנָיו, בְּעֶרְבָה בְּהָר וּבְשִׁפְלָה וּבִנְגִבַּת וּבְחוּף הַיָּם – אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַלְבִּנּוֹן, עַד הַנְּהָר הַגָּדֹל, נְהַר פְּרָת. ^ח רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיכֶם אֶת הָאָרֶץ. בֵּאוּ וְרִשׁוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם, לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב, לָתֵת לָהֶם וּלְזֶרְעָם אַחֲרֵיהֶם. צֹאוּ לְמַסַּע שְׁסוּפוּ יִהְיֶה בְּכַנְיָסָה לְאַרְצְכֶם.

^ט וְאָמַר אֲלֵכֶם בְּעֵת הַהוּא לֵאמֹר: לֹא אוֹכַל לְבִדִי שְׂאֵת אֶתְכֶם. ^י הַמֶּשֶׁא כָבֵד עָלַי, שֶׁהָרִי ה' אֱלֹהֵיכֶם הִרְבָּה אֶתְכֶם, וְהֵנִכְם הַיּוֹם כְּכּוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרֹב, עִם גְּדוֹל וָרֹב. כִּיּוּן שֶׁהַזְכִּיר זֹאת, מִצֵּא לְנֹכַח לְהוֹסִיף: אֵינְנִי בֹא חֲלִילָה בְּתַלּוּנוֹת עַל הַתְּרַבּוּתְכֶם. ^{יא} אֲדַרְבֵּא, לוֹוֵאֵי שֶׁה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵכֶם יִסֹּף עֲלֵיכֶם בָּכֶם, כְּמוֹ שֶׁאַתֶּם אֶלְף פְּעָמִים, וַיְבָרַךְ אֶתְכֶם, יְקִיִּים <

כּוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לְרֹב

כאשר משה חזר וסיפר על המאורע בנאומו, | הרחבות שנישא מתוך פרספקטיבה אישית - הוא הדגיש את קשייו, את בחירת השופטים ואת מינוים בפועל, ואילו את העצות הפרטיות ששמע קודם לכן, לא ראה לנכון להזכיר.

זֵאמַר אֲלֵכֶם' בספר שמות נאמר שהשופטים מונו בעקבות הצעתו של יתרו (שמות יח, ג-כו), אך בדברי משה כאן אין לכך זכר. משה בוודאי הבין את הקושי בתפקודו של שופט יחיד והכיר מערכות שלטוניות מאורגנות, ולכן עצת חותנו לא הייתה הגורם הבלעדי לשינוי אלא מעין זרו.

אֶלֶף פְּעָמִים וַיְבַרֵךְ אֶתְכֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָכֵם: • אֵיכָה י'
 אִשָּׁא לְבַדִּי טָרַחְתֶּם וּמִשְׁאַכֶּם וְרִיבְכֶם: הָבּוּ לָכֵם י'
 אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְנִבְנִים וַיְדַעִים לְשִׁבְטֵיכֶם וְאֲשִׁימֶם
 בְּרֵאשֵׁיכֶם: וַתַּעֲנֵנוּ אֹתִי וַתֹּאמְרוּ טוֹב־הַדְּבַר אֲשֶׁר־ י'
 דִּבַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת: וְאֶקַּח אֶת־רֵאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם אֲנָשִׁים ט'
 חֲכָמִים וַיְדַעִים וְאֶתֵּן אוֹתָם רֵאשֵׁים עֲלֵיכֶם שְׂרִי

לרְחוֹת רוּחָהּ, וּכְשֶׁחִין מְבִיחִין לוֹ הוּא מְחַזֵּר וּמְבִיחַ מִשָּׁלֵל: וַיְדַעִים לְשִׁבְטֵיכֶם. שֶׁהֵם נִבְרִים לָכֵם, שֶׁחָס בָּח לִפְנֵי מַעֲטוֹף בְּטָלִיתוֹ חִינֵי יוֹדַע מִי הוּא וּמִחִיזָה שֶׁבֵט הוּא וְחָס הַגּוֹן הוּא, חָבַל חָתָם מְפִירִין בּוֹ, שֶׁחָתָם אֲדַלְתָם חוֹתֵן, לְכַךְ נִאֲמַר: "וַיְדַעִים לְשִׁבְטֵיכֶם" בְּרֵאשֵׁיכֶם. רֵאשִׁים וּמְכַבְּדִים עֲלֵיכֶם, שֶׁתְּהִיֹּו נִוְהֵגִין בָּהֶם כְּבוֹד וַיְרַחֵם: וְאֲשִׁימֶם. חֶסֶד יו"ד, לְמַד שֶׁאֲשִׁמּוֹתֵיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל תְּלוּיֹת בְּרֵאשֵׁי דַעֲיָהֶם, שֶׁהִיא לָהֶם לְמַחֲוֹת וּלְכַוֵּן אוֹתָם לְדַרְךְ הַיְשָׁרָה: יד וַתַּעֲנֵנוּ אֹתִי וְגו'. חֲלֻטָּתָם חֵת הַדְּבַר לְהַנְחִילָם, הִיא לָכֵם לְהַשִּׁיב: רַבֵּנוּ מִשָּׁה, מִמֵּי נָחָה לְלַמֵּד, מִמֶּנּוּ חוֹ מִתְלַמְּדֵיךָ? לֹא מִמֶּנּוּ שֶׁנִּגְעַטְעַרְתָּ עֲלֵיהָ? חֲלָף דַּעֲיָתִי מִחֲשָׁבוֹתֵיכֶם, הֵייתֶם חוֹמְרִים: עֲכָשִׁיו יִתְמַנְנוּ עֲלֵינוּ דַעֲיָן הַרְבֵּה, חָס חִין מְפִירֵנוּ, חָנוּ מְבִיחִין לוֹ דוֹרוֹן וְהוּא נוֹשֵׂא לָנוּ פָּנִים: לַעֲשׂוֹת. חָס הֵייתִי מִתַּעֲנֵל, חָתָם חוֹמְרִים עֲשֵׂה מִהֲרָה:

טו וְאֶקַּח אֶת־רֵאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם. מִשְׁכַּתֶּם בְּדַבְרֵיכֶם: חֲשִׁרְיִכֶם, עַל מִי בָּרַחְתֶּם לְהַתְמַנּוֹת, עַל פְּנֵי חֲבָרָה יִצְחָק וַיַּעֲקֹב, עַל פְּנֵי חָדָם שֶׁנִּקְרָאוּ חֲחִים וְדַעִים, חֲלָק וְנַחֲלָה, וְכָל לְשׁוֹן חֲבָה: אֲנָשִׁים חֲכָמִים וַיְדַעִים. חָבַל נְבוֹנִים לֹא מִנְחָתִי: זוֹ חֵת מִשְׁבַּע מִדּוֹת שֶׁאֲמַר יִתְרוֹ לְמִשָּׁה, וְלֹא מִנְחָ חֲלָף שְׁלֵשׁ: חֲנֻשִׁים דַּעֲיָקִים, חֲכָמִים וַיְדַעִים: רֵאשִׁים עֲלֵיכֶם. שֶׁתְּהַגּוּ בָהֶם

רש"י | חֲלָף חָמְרוֹ לוֹ: מִשָּׁה, חֲתָה נִתְּנָה קֶצֶה לְבִרְכוּתֵנוּ, כִּבְרַת הַבְּטִיחַ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא חֵת חֲבָרָהֶם: "חֲשִׁר חָס יוֹכַל חָס לְמַנּוֹת" וְגו' (בְּרַחֲשִׁית י, טו), חָמַר לָהֶם: זוֹ מִשְׁפַּל הוּא, חָבַל הוּא "בְּכַךְ חֲתָכֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָכֵם": יב אֵיכָה אִשָּׁא לְבַדִּי. חָס חָמַר לְקַבֵּל עָקֶה, לֹא חוֹבֵל, זוֹ הִיא שֶׁחֲמַרְתִּי לָכֵם: לֹא מַעֲנֵמִי חֵנִי חוֹמֵר לָכֵם חֲלָף מִפִּי הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: טָרַחְתֶּם. מְלַמֵּד שֶׁהוּא יִשְׂרָאֵל טָרַחְנוּ, הִיא חֵת מִהֵם רוּחָה חֵת פַּעַל דַּעֲיָן נִוְצַח בְּדַעֲיָן, חוֹמֵר: יֵשׁ לִי עַדִּים לְהַבִּיא, יֵשׁ לִי רְחוֹת לְהַבִּיא, מוֹסִיף חֵנִי עֲלֵיכֶם דַּעֲיָן: וּמִשְׁאַכֶּם. מְלַמֵּד שֶׁהוּא חֲפִיזִיּוֹתֵנוּ. הַקְּדִים מִשָּׁה לְצַחַת, חָמְרוֹ: מִה רָחָה בֵּן עַמְרָם לְצַחַת? שָׁמַח חִינּוֹ שָׁפוּי בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ. אַחַר לְצַחַת, חָמְרוֹ: מִה רָחָה בֵּן עַמְרָם שָׁלַח לְצַחַת? מִה חָתָם סְבוּרִים, יוֹשֵׁב וַיִּוָּעַן עֲלֵיכֶם עֲצִית רַעוּת וְחוֹשֵׁב עֲלֵיכֶם מִחֲשָׁבוֹת: וְרִיבְכֶם. מְלַמֵּד שֶׁהוּא רוֹגְנִים:

יג הָבּוּ לָכֵם. הַזְּמוּנִי עֲנֵמְכֶם לְדַבֵּר: אֲנָשִׁים. וְכִי תַעֲלֶה עַל דַּעֲתְךָ נָשִׁים? מִה תִּלְמוּד לומֵר: חֲנֻשִׁים? דַּעֲיָקִים, חֲכָמִים, כְּסוּפִים: וְנִבְנִים. מְבִינִים דְּבַר מִתּוֹךְ דְּבַר. זֶהוּ שֶׁשָּׂחַל חֲרוֹם חֵת רַבִּי יוֹסִי: מִה בֵּין חֲכָמִים לְנִבְנִים? חֲכָם דוֹמָה לְשִׁלְחָנִי עֲשִׂיה, כְּשֶׁמְבִיחִין לוֹ דַּעֲיָן לְרַחוּת רוּחָהּ, וּכְשֶׁחִין מְבִיחִין לוֹ יוֹשֵׁב וְתוֹהֵא. נְבוֹן דוֹמָה לְשִׁלְחָנִי תַּגָּר, כְּשֶׁמְבִיחִין לוֹ מַעוֹת

בכם את ברכותיו והבטחותיו כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לְכֶם, עליכם. יב ובכל | ביאור זאת, כיוון שאתם מרובים מאוד – אֵיכָה אֶשָׂא לְבִדִי את טְרַחְכְּכֶם, בעיותיכם המצריכות פתרון, וּמִשְׁאָכְכֶם, המשא שכל אחד מכם מעמיס עלי וְיִבְכְּכֶם, מריבותיכם הפנימיות?! יג הָבוּ לְכֶם, בחרו אַנְשֵׁים חֲכָמִים וְנְבִנִים וְיָדְעִים, שאינם זרים או מתבודדים, אלא מוכרים בעלי שם טוב לְשִׁבְטֵיכֶם, וְאֲשִׁימָם, אשים אותם בְּרֵאשִׁיכֶם. הצגתי בפניכם את ההצעה שהיא בעצם הצעתו של יתרו.

יד וְתַעֲנֵנוּ אֹתִי וְתֹאמְרוּ: טוב הַדָּבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת.

טו וְאֶקַּח עַל סִמְךָ עֵדוּתְכֶם וּבְרִצּוֹנְכֶם אֶת רֵאשֵׁי שְׁבִטֵיכֶם – אַנְשֵׁים חֲכָמִים וְיָדְעִים, וְאֶתֶּן אוֹתָם רֵאשֵׁים עֲלֵיכֶם, ומהם מונו שְׁרֵי אֲלָפִים <